

**Aida Bajraktarević**

## ANDRIĆEVA PRIPOVIJETKA *MOST NA ŽEPI* KROZ PERSPEKTIVU HERMENEUTIČKE NARATIVNE ETIKE HANNE MERETOJE

U radu je analizirana pripovijetka Ive Andrića *Most na Žepi* u interpretacijskom ključu hermeneutičke narativne etike. Ciljevi rada bili su višestruki. Prvi je cilj bio sagledati i objasniti navedeni teorijsko-analički okvir, koji donedavno nije bio predmetom izučavanja unutar bosanskohercegovačkog književnoteorijskog diskursa.<sup>1</sup> Razlog zbog kojeg je hermeneutička narativna etika predstavljena je taj što ona kao novi, nedovoljno poznat pristup pripovijedanju, omogućava nova čitanja narativnih tekstova. Taj cilj je realizovan predstavljanjem metodološke aparature navedenog okvira, koja obuhvata sljedeće koncepte: etički potencijali pripovijedanja, osjećaj mogućeg, historijska imaginacija, dijalogičnost, podvodivo narativno razumijevanje, svjesnost o perspektivi drugih ljudi, etičko traganje. Navedeni koncepti primijenjeni su u drugom dijelu rada koji nudi novo čitanje pripovijetke *Most na Žepi*. Glavna hipoteza rada jeste da Andrićeva pripovijetka razvija određene etičke potencijale pripovijedanja. Rad je pokazao da navedeni interpretativni pristup svojom metodološkom aparaturom omogućava razumijevanje etičkih potencijala Andrićeve pripovijetke koji nisu bili predmet književnokritičkog istraživanja. Analiza je, također, razotkrila kako je pripovijest o okolnostima izgradnje veleljepnog mosta u Žepi sredstvo razumijevanja pojedinačne i šire kulturne prošlosti likova čiji su se životi odvijali u prostoru mogućnosti određenog historijskog svijeta, te da je priča oblik etičkog traganja koji razvija etos dijaloga jer podstiče dijaloški koncept pripovijedanja.

**Ključne riječi:** *Ivo Andrić, Most na Žepi, hermeneutička narativna etika, etički potencijali pripovijedanja*

---

<sup>1</sup> Prvi teorijski dio rada predstavlja skraćenu verziju jednog dijela doktorske disertacije pod naslovom *Književno djelo Mirka Kovača u svjetlu etičke književne kritike*, odbranjene na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, 16. 4. 2021. godine.

## 1. HERMENEUTIČKA NARATIVNA ETIKA

U knjizi *Etika pripovijedanja: narativna hermeneutika, historija i moguće* (2018) finska autorica Hanna Meretoja razmatra odnos između pripovijedanja i etike. Vodeća ideja knjige je da su etički najsnažnije one pripovijesti koje mogu obogatiti našu etičku imaginaciju, proširiti naše moralno i narativno djelovanje, proširiti naš osjećaj mogućeg, a pritom ne ograničavati mogućnosti drugih. Upravljajući se tom idejom, Meretoja tvrdi da ljudi i njihove pripovijesti postaju ono što jesu kroz dijalog s drugim ljudima i pričama. Stoga, autorica zaključuje da je etički najvažnije pitanje da li pripovijesti razvijaju ili ograničavaju prostor mogućnosti ljudi u određenim društvenim i historijskim situacijama. Sposobnost narativa da razvija osjećaj mogućeg je, prema Meretoji, prvi etički potencijal pripovijedanja. Pored prvog potencijala, pripovijesti mogu ispoljiti još pet etičkih potencijala pripovijedanja, a oni su da narativi: (2) mogu doprinijeti našem ličnom i kulturnom razumijevanju; (3) pružiti etički način razumijevanja drugačijih života i iskustava, nepodvodivih u njihovoj jedinstvenosti; (4) uspostavljati, osporavati i transformisati priče u zajedničkom prostoru; (5) razvijati našu svjesnost o perspektivi i našu sposobnost zauzimanja perspektive; (6) funkcionisati kao način etičkog traganja (Meretoja, 2018, str. 89–90).

Potencijal narativa da razvija osjećaj mogućeg možemo razumjeti navodeći kao primjer dominantni narativ u nacističkoj Njemačkoj, historijskom svijetu u kojem ljudi nisu imali iste mogućnosti. Nacistički narativ o Arijevcima kao odabranom narodu i nearijevskim narodima, naročito Jevrejima, a potom i Romima, Slavenima kao štetočinama, značio je privilegovan položaj za prve i potpuno ograničenje mogućnosti djelovanja za druge.

Ako je etički najvažnije pitanje da li narativi razvijaju ili ograničavaju prostor mogućnosti ljudi, iz toga nadalje proizlazi pitanje kako narativi mogu da razvijaju kod ljudi osjećaj mogućeg? Meretoja tvrdi da narativi razvijaju osjećaj mogućeg aktivirajući našu historijsku imaginaciju tako što: (1) prenose osjećaj da je prošlo vrijeme bilo prostor mogućnosti u kojem je određeni način mišljenja, djelovanja, doživljavanja bio moguć, a drugi su bili onemogućeni ili su donijeli teškoće; (2) odgajaju naš osjećaj da je historija proces koji nije nepromjenjiv, već da historiju čini svakodnevno nedjelovanje ljudi; (3) doprinose našem razumijevanju činjenice da način na koji mi interpretiramo prošlost određuje naš prostor mogućnosti u sadašnjosti; (4)

oslovljavaju našu obavezu da se prisjećanjem nasilja iz prošlosti obavezu-  
jemo na djelovanje u sadašnjosti i budućnosti.

Narativi podstiču razvoj drugog etičkog potencijala kada doprinose obli-  
kovanju ličnog i kulturnog samorazumijevanja. To se odvija u slučajevima  
kada nam omogućavaju da spoznamo ko smo i kakvi smo kao pojedinci ili  
zajednice. Čitajući i slušajući književne (i druge) pripovijesti, mi razmiš-  
ljamo i o našim vlastitim životima, postajemo svjesni vlastitih ubjeđenja,  
stavova, pri čemu se oblikuje naš osjećaj ko smo mi kao moralne osobe  
koje djeluju u određenim situacijama. U tom slučaju, naše narativno sam-  
morazumijevanje oblikuje naše djelovanje te ima “direktne etičke posljedi-  
ce” (Meretoja, 2018, str. 99). Nerijetko smo nesvjesni vlastitih predrasuda,  
pretpostavki, načina identificiranja – našeg narativnog nesvjesnog, budući  
da je naše narativno samorazumijevanje ograničeno našim historijskim i  
kulturnim položajem. Dakle, naša ukorijenjenost u šire historijske procese  
i kulturne narativne mreže te način na koji ih razumijevamo oblikuju naše  
identitete. Međutim, postoji način da se kritički suočimo s našim narativ-  
nim nesvjesnim i kulturnom narativnom mrežom u koju smo upleteni, a  
taj način je aktiviranje naše narativne samorefleksije. Narativna samore-  
fleksija – pripovijedanje naših vlastitih priča i bavljenje pričama koje su  
ispričali drugi ljudi – može nam pomoći da istražimo kako da se odupremo  
narativnom nesvjesnom i kulturnoj narativnoj mreži, a potom se i oslobodi-  
mo njihovog uticaja.

Narativi imaju svoju logiku, koja može biti podvodiva i nepodvodiva. Pod-  
vodiva narativna logika ostvaruje se u podvodivim narativima koji indivi-  
dualna iskustva podvode pod općenito, generalno, kulturno dominantno.  
Time se jačaju štetni i problematični stereotipi, budući da se čovjek ne  
posmatra kao zasebno, individualno biće, nego kao predstavnik grupe s  
kojom se identificira ili biva identificiran po nekim obilježjima: po godina-  
ma, rodu, pripadnosti određenom etniju i sl. Nepodvodiva narativna logika  
se realizuje u nepodvodivim pripovijestima koje dovode u pitanje pojed-  
nostavljene kategorizacije ljudi, odnosa između njih i prisvajanje, odnosno  
podvođenje, koje ima za cilj da kontroliše sve ono što je drugačije, drugo,  
strano, nepoznato.

Narativi ne omogućavaju samo razumijevanja sebe i drugih, nego funk-  
cionišu i kao sredstva društvene interakcije. Ljudi ne pripovijedaju i ne

čitaju pripovijesti samo zato da bi razumjeli sebe i druge, nego i da bi se povezali s drugim ljudima i kako bi osjećali da pripadaju ljudskom rodu dijeljenjem zajedničkih emocija. Upravo pripovijedanje, kao jedna od osnovnih ljudskih potreba, omogućuje ljudima uzajamno povezivanje, razmjenu iskustva, znanja i emocija. Razmjena iskustava kroz priče stvara osjećaj povezanosti i zajedništva među ljudima, donosi im utjehu, osnažuje ih, doprinoseći da bolna iskustva lakše podnose. Ljudi koji, razgovarajući i pripovijedajući, razmjenjuju priče jedni s drugima, grade zajedničke, intersubjektivne narative i narative koji ih povezuju, transsubjektivne narative, koji stvaraju zajednički svijet, “prostor mogućnosti za pojedince, parove, porodice i šire zajednice” (Meretoja, 2018, str. 302). Taj prostor mogućnosti, relacioni prostor, omogućava da se glas čovjeka čuje, a njegovo djelovanje vidi. Književnost razvija osjećaj povezanosti između ljudi na način da ih poziva na “identifikaciju – sa” (Ibid., str. 119). Na koji način će čitaoci odgovoriti na taj poziv za identificiranjem – nije moguće unaprijed predvidjeti. Ali, ukoliko se kroz čitanje ili slušanje narativa razvije identifikacija s likovima ili porukom djela, koja je u suprotnosti s klasifikacijama koje čitaocima nameće društvena stvarnost, dolazi do odvijanja istinskog dijaloškog susreta koji širi osjećaj mogućeg kod čitatelja. Prilikom identifikacije s likovima čitaoci zamišljaju tuđa iskustva, njihove emocije, misli. Zamišljajući tuđa iskustva, čitaoci ih razumijevaju ili jednostavno prepoznaju kao različita iskustva. Pritom razvijaju svjesnost o perspektivi drugih, emocionalno se uključuju u njegovu ili njenu situaciju, zauzimajući njihovu perspektivu, što može aktivirati etičko djelovanje. Neke pripovijesti uspijevaju da podstaknu našu empatiju, dok druge mogu uticati na nas do te mjere da izmijene naš stav o tome kakve osobe želimo biti i šta trebamo činiti kako bismo postali takve osobe.

Podstičući razmišljanja o moći i granicama pripovijedanja, o predrasudama i moralnim konceptima koji dominiraju u određenim kulturama, pripovijesti funkcionišu kao način etičkog traganja i pružaju prostor za etičko razmišljanje. Pritom se razvija dijalog između svijeta čitatelja i svijeta teksta, naglašava ovisnost ljudi jednih o drugima, njihova “fundamentalna ranjivost” (Meretoja, 2018, str. 303).

## 2. MOST NA ŽEPI I ETIČKI POTENCIJALI PRIPOVIJEDANJA

U ovom drugom dijelu rada analizirana je pripovijetka Ive Andrića *Most na Žepi*. Pritom je korišten istraživački pristup hermeneutičke narativne etike, objašnjen u prethodnom teorijskom dijelu rada. Cilj je bio pokazati kako navedena pripovijetka kao fikcionalno djelo razvija i proširuje čitateljski osjećaj mogućeg, a potom i ostalih pet tipova etičkog potencijala pripovijedanja, koji integrišu osjećaj mogućeg.

*Most na Žepi* je fikcionalna pripovijetka u kojoj je imaginarna priča o izgradnji mosta na rijeci Žepi uvid u živote protagonista priče, velikog vezira Jusufa i neimara Italijana, koji su živjeli u Carigradu, u doba Osmanskog Carstva. Pripovijetka počinje na sljedeći način:

Četvrte godine svoga vezirovanja posrnu veliki vezir Jusuf, i kao žrtva jedne opasne intrige pade iznenada u nemilost. Borba je trajala celu zimu i proleće. (Bilo je neko zlo i hladno proleće koje nije nikako dalo letu da grane.) A sa mesecom majem iziđe Jusuf iz zatočenja kao pobednik. I život se nastavi, sjajan, miran, jednoličan. (Andrić, *Most na Žepi: pripovetke*, 1972, str. 21)

Već u svom uvodnom dijelu, kada neimenovani narator pripovijeda o događaju koji je snažno obilježio život velikog vezira Jusufa – zatočenje, pripovijetka naglašava kako je život pojedinca povezan sa životima drugih ljudi i ovisan o djelovanju drugih ljudi u određenom društvenom kontekstu. Meretoja (2018, str. 282) u svom radu koristi koncept “etika relacionalnosti” kako bi naglasila da smo mi ljudi “kao bića neizbježno ovisni jedni od drugih, da smo kao destruktivna bića u stanju da činimo nasilje, ali i da budemo ranjivi”. Istaknuvši u isto vrijeme i sposobnost ljudi da budu nasilni i okrutni prema drugom i ranjivost individue, pripovijetka, također, u uvodnom dijelu pokazuje kako život čovjeka kao društvenog bića odlikuje nesigurnost i ranjivost. Judith Butler (2009, str. 23) piše o nesigurnosti života ljudi i ljudskoj ranjivosti jer su ljudi kao društvenih bića potpuno “ovisna o onome što je izvan njih samih, o drugima, o institucijama, i o podržanom i održivom okruženju”. Meretoja prihvata Butlerin koncept subjektivnosti, koji odlikuju fundamentalna ljudska ranjivost i ovisnost ljudi jednih o drugima (Ibid., str. 282).

Borba u svijetu ljudi u uvodnom dijelu pripovijetke simbolično je obilježena opisom borbe u prirodi. Svojim početkom pripovijetka problematizira pitanje intersubjektivne relacije između ljudi. Neetičko vladanje jednog čovjeka prema drugom te bezobzirni egoizam interesa dovodi u pitanje postojanje jednog čovjeka. Nasilni svijet kojim upravlja intriga nadmoćno potčinjava život vezira, čime se remeti moralni poredak, jer kažnjavanje vezira i njegova nedaća nemaju moralno opravdanje. Uvodni dio pripovijetke bavi se etičkim pitanjem smišljenog, svjesnog zla koje je namjeravalo i prouzrokovalo patnju nevinog čovjeka. Čitajući o tome, čitalac se suočava s narativnom imaginacijom autora, koja priziva čitaočevu svjesnost o vezirovoj poziciji i čitaočevu sposobnost zauzimanja perspektive o njoj. Upoznajući se s likom vezira, zamišljamo poziciju protagoniste u datim okolnostima, počinjemo se saosjećati s njim, pri čemu se razvija naš moralni osjećaj i potreba za pravdom i dobrotom.

Glas pripovjedača kao autorova pripovjedna strategija koristi narativnu imaginaciju, koja oblikuje osjećaj mogućeg. Boravak u tamnici donio je veziru novi, dotad nepostojeći osjećaj. Andrić ukazuje na “nešto stišano i zamišljeno”, “neizrecivo”, koje vezir čuva u sebi “kao skrovito dobro”, i time reinterpreтира posljedice utamničenja na fizički i psihički integritet, te životnu sigurnost vezira (Andrić, 1972, str. 21). Koja su hermeneutička i emocionalna sredstva na raspolaganju veziru, glavnom protagonisti pripovijetke, kada se suočio s ugrožavanjem svog postojanja kao jedinstvenog bića? Prolazeći kroz traumatično iskustvo egzistencijalne ugroženosti, protagonist poseže za sjećanjem na vlastito porijeklo i zemlju u kojoj se rodio. Iako istraumatiziran zatočenjem, sjećanje “na daleku zemlju i raštrkano selo Žepu” veziru Jusufu donosi prijatan osjećaj (Andrić, 1972, str. 22). Prisjećajući se svoje prošlosti u trenucima dok boravi u tamnici, vezir ne samo da poseže za sjećanjima koja su uskladištena u njegovoj svijesti, on povezuje i različite trenutke iz prošlosti s onima u sadašnjosti na nov način – stvarajući novi smisao, jer je sjećanje “kao i pripovijedanje interpretativna aktivnost” (Meretoja, 2018, str. 33). Iz vezirovog individualnog sjećanja izviru i kolektivna sjećanja i priče, koje oblikuju osjećaj drugih ljudi i njihov doživljaj onoga što je vezir. Kolektivne priče o vezirovoj slavi i uspjehu odraz su kolektivne narativne imaginacije i “podvodivog narativnog razumijevanja” koje svodi pojave na već donijete odgovore, ali i na pretpostavke. One, također, odražavaju i nemogućnost ljudi da dosegnu

potpuno razumijevanje cjelokupnosti onoga što čini život druge osobe. Andrić dodatno usložnjava vezirov život naglašavajući razmimoilaženje i razdvojenost između jedinstvene osobe od krvi i mesa te priča o toj osobi jer: “(...) niko ne poznaje i ne sluti naličje slave ni cenu po koju se uspeh stiže“ (Andrić, 1972, str. 22), ili riječima Hanne Meretoje (2018, str. 267): “Osoba je uvijek znatno više od onoga što riječi mogu prenijeti o njoj, ali u isto vrijeme osoba može postati više kroz priče”. U navedenom dijelu priče razvija se drugi etički potencijal pripovijedanja, jer priče o veziru doprinose i njegovom ličnom razumijevanju, ali i dijaloškom procesu tokom kojeg se ispoljava i autorovo šire kulturno razumijevanje. Nadalje, lično i kulturno samorazumijevanje koje priča podstiče vode do oblikovanja nepodvodive pripovijesti koja razumijeva iskustva i život čovjeka u njegovoj jedinstvenosti. Pripovijedanje o vezirovom životu, u koje je utkano vezirovo individualno sjećanje i kolektivno sjećanje i priče ljudi iz vezirovog rodnog mjesta, sjecišta su vezirovog narativnog i etičkog identiteta koji zajedno grade osjećaj mogućeg. U onome što je vidio, prisjećajući se svog porijekla i razmišljajući o svom rodnom mjestu, protagonist gradi osjećaj ko je on i ko bi mogao biti u odnosu spram drugih i svoje lične i kulturne prošlosti. Sjećanje pruža veziru novi osjećaj samoga sebe, koji mu omogućava da podnese bolne emocije, preovladavajuće u vremenu njegovog zatočenja. Kada je oslobođen zatočeništva, vezir svoju pažnju usmjerava na ljude iz Bosne, razgovarajući s njima: “Raspitivao se, i kazivali su mu.” (Andrić, 1972, str. 22) U ovom dijelu pripovijetke vezir i ljudi s kojima komunicira predstavljeni su kao dijaloški konstituirane osobe, koje kroz dijaloški odnos s drugim prenose vlastita iskustva i emocije. Njihov dijalog kreira intersubjektivni, zajednički prostor između njih, koji omogućava veziru da razumije njihovu prošlost u trenucima dok pričaju o njoj, ali i da se orijentiše prema budućnosti zamišljajući kako da im pomogne. Čitalac svjedoči kako je svijet u kojem se kreće glavni lik obogaćen socijalnom dimenzijom. Pažnja protagoniste preusmjerena je od fokusiranja na samorazumijevanje k dijaloškom pristupu drugima i usmjeravanju vlastite pažnje na druge ljude. Dijalog koji se odvija između vezira i ljudi iz Bosne otkriva Andrićevu sposobnost zamišljanja svijeta drugih ljudi, njegov emocionalni angažman i svjesnost o perspektivama ljudi u različitim društvenim pozicijama. Vezirovi susreti s ljudima iz Bosne kreirali su nove dijaloške prostore mogućnosti u kojima vezir, u prvom dijelu priče ranjiva i povrijeđena osoba, počinje da djeluje kao moralni agent, osjetljiv spram

tuđe patnje, spreman i sposoban da pomogne drugima (Andrić, 1972, str. 23). Pripovijedanje postaje sredstvo prikazivanja zbivanja koja donose promjene u živote ljudi, omogućavajući i nama, čitaocima, da identifikujemo perspektive ljudi u različitim historijskim okolnostima, te da ih razumijemo na emocionalno saosjećajan način. Dio priče koji govori o vezirovom aktivnom djelovanju u društvu ne samo da oblikuje narativno posredovan etički identitet vezira, koji ga je podstakao na djelovanje u datoj situaciji, nego može da doprinese ličnom i kulturnom samorazumijevanju čitaoca. Ako pripovijedanje uspije da zadobije čitaočevo ispravno i intuitivno razumijevanje vezirovog ponašanja, čitalac će napustiti stanje narativnog nesvjesnog i posegnuti za većom vlastitom snagom djelovanja. Razmatrajući perspektivu protagoniste, zamišljajući i zauzimajući vezirovu perspektivu u kojoj on odgovara na potrebe drugih, čitalac može razumjeti vezirovu želju da pomogne drugima i njegovo djelovanje s tom namjerom, te saosjećati se s ponašanjem glavnog lika. To osjećanje može aktivirati i nove načine doživljavanja, razmišljanja i djelovanja samog čitaoca, odnosno “etički dragocjene samotransformacije i samoistraživanja” (Meretoja, 2018, str. 106), koji se obraća čitateljskoj vlastitoj odgovornosti za ono što se zbiva u okruženju i svijetu u kojem živi.

U nastavku pripovijedanja u prostor priče ulazi novi protagonist – graditelj mosta, Italijan, koji će svojim znanjem omogućiti ostvarenje vezirove zamisli. Stigavši tokom zime u Višegrad, neimar se predano posvetio pripremanju za izgradnju mosta (Andrić, 1972, str. 23). Svojim radom i načinom življenja on prekoračuje norme i očekivanja sredine u koju je došao (Andrić, 1972, str. 23–24). Neimar neprestano djeluje, organizuje posao i upravlja izgradnjom mosta. I kad se pojave određene poteškoće, on ih rješava i posao se nastavlja (Andrić, 1972, str. 25–26). Most je izgrađen sredinom ljeta, a neimar je otišao ne osvrnuvši se na most i tada ljudi po selima, a najviše Selim, koji mu je donosio stvari, počinju pričati o neimaru (Andrić, 1972, str. 27). Selimovo pripovijedanje dućandžijama o neimarevom životu pomaže im da u određenoj mjeri razumiju ko je bio neimar. Dućandžije odgovaraju na “poziv drugog” (Freeman, 2014, str. 217; nav. pr. Meretoja, 2018, str. 266) slušanjem. Selimova priča o neimaru mobilizira narativnu imaginaciju dućandžija, koji nastavljaju razmišljati o neimaru (Andrić, 1972, str. 27–28). Iako je Selimovo pripovijedanje u prvoj rečenici etički problematično budući da ohrabruje kulturne stereotype i nameće poredak i



kategorizaciju: “Asli i nije on čovek k’o što su drugi ljudi”, dijalog Selima i dućandžija predstavlja dio pripovijetke u kojem je dijaloško pripovijedanje u jačem smislu jer vodi k afirmativnom nepodvodivom razumijevanju koje funkcioniра kao sredstvo susreta s drugim u njegovoj jedinstvenosti: “Ono nikad nisam vidio.” (Andrić, 1972, str. 27). Pripovijedanje postaje dijaloški proces dijeljenja iskustva i znanja, koji oblikuje i transformiše intersubjektivnu priču zajedničkog prostora, čime se aktivira i četvrti etički potencijal pripovijedanja. Nakon ovog dijela priče pripovijedanje prelazi na neimara koji se pri povratku na putu k Carigradu razbolio i umro primivši “samo četvrti dio svoje plate”, ne ostavivši “ni duga ni gotovine, ni testamenta ni kakvih nasljednika” (Andrić, 1972, str. 28). Pripovijedanje se u trećem licu u ovom dijelu priče kreće u rasponu od unutrašnjeg vezirovog dijaloga do otvorene dijalogičnosti koja se ostvaruje залаženjem i u dijaloge između likova – mladog autora, mualima, koji dijalogizira s vezikom putem molbe i hronograma, ali i s naslijeđenom narativnom tradicijom u vidu ispisanoг vezirovog pečata, do minimalne dijalogičnosti koja odlikuje monologični narativ vezirovog razmišljanja (Andrić, 1972, str. 29). Navedeni dio pripovijetke pokazuje isprepletenost različitih nivoа dijalogičnosti: unutrašnjeg dijaloga vezira i neimenovanог naratora, dijaloga između likova i narativne tradicije, što doprinosi aktiviranju narativne dinamike. Koncept “narativna dinamika” koristim prihvatajući definiciju Hanne Meretoje (2018, str. 251) koja tvrdi da narativna dinamika “upućuje na interakciju između tekstualne i čitateljske dinamike”.

Vezirov osjećaj mogućeg se uveliko mijenja kada se bolno iskustvo boravka u tamnici počelo javljati u njegovim snovima, a odatle je prelazilo u javu (Andrić, 1972, str. 29), transformišući se u osjećaj užasa i nemogućnosti slobodnog djelovanja i govorenja. Nasuprot pobjedi koju je ostvario u borbi protiv intriga na dvoru, osjećaj nepovjerenja prema svemu što ispunjava život i strah od života označili su snažno sužavanje vezirovih životnih mogućnosti (Andrić, 1972, str. 30). Vezirov život se izmijenio, dozvolio je da ga trauma zatočenja zauvijek obilježi, a potom i uništi. Ono što uslijedilo jeste vezirova potpuna preobrazba od osobe koja otvoreno razgovara s drugima, sluša ih i odgovara na njihove potrebe do osobe koja pribjegava potpunoj šutnji i samoći. Nemogućnost postaje personificirano зло koje djeluje razarajuće. Dijalog koji je vodio s drugima prešao je u interni dijalog koji vezir vodi samo sa sobom i svojim mislima (Andrić, 1972, str.

30–31). Protagonistov osjećaj nemogućeg određuje njegov doživljaj stvarnosti. Odlučnost da se djeluje prelazi u oklijevanje i osjećaj straha pred bilo kakvim iskazivanjem akcije, djelovanjem ili govorom. Prevlast šutnje, nekazivanja i tišine, krajnja je posljedica postavljanja granica za riječi koje vezir više ne želi dijeliti s drugima:

Vezir obori pogled na mualimov natpis u stihovima, polako podiže ruku i precrta dvaput ceo natpis. Zastade samo malo, pa onda precrta i prvi deo pečata sa svojim imenom. Ostade samo deviza: U ćutanju je sigurnost. Stajao je neko vreme nad njom, a onda podiže ponovo ruku i jednim snažnim potezom izbrisa i nju. Tako ostade most bez imena i znaka. (Andrić, 1972, str. 31)

Sposobnost pojedinca da se pokrene, uradi nešto novo je njegovo djelovanje koje mu pomaže da se bori protiv osjećaja boli, straha i samoće. Kada se vezir u tamnici počeo prisjećati svog porijekla, njegov život je bio u fazi neizvjesnog čekanja. Nadrealna situacija u kojoj se našao omogućila mu je da se suoči sâm sa sobom, da u sjećanju prizove svoje porijeklo, što će mu pomoći u izgradnji vlastitog osjećaja ko je on i šta bi još mogao biti, odnosno da izgradi svoj narativni i etički identitet. Kasnije, dopustivši strahu da prevlada njegovim bićem, vezir umire prije fizičke smrti. Dok čitamo pripovijetku, mi kao čitaoci ulazimo u dijalog s tim djelom i ono nam postavlja pitanje da li ćemo dozvoliti, kao što je to učinio vezir, da strah zavlada našim životima, te ograniči naš osjećaj mogućeg?

Ali most, proizvod vezirovog nekadašnjeg djelovanja, djeluje i govori svojim postojanjem (Andrić, 1972, str. 31). Most se opisuje i poredi s nebičnom mišlju, koja iznenađuje putnike. U takvoj slici mosta, osim stvarnog, pronalazimo i njegovo simboličko značenje. Most koji odudara od krša i divljine u koju je zalutao simbolizira čovjekov duh, jedinstveno čovjekovo obilježje, koje se realizira kroz čovjekovo razmišljanje, govor i rad, a oni povezuju, premošćavaju i približavaju prividno razdvojene puteve između ljudi, vodeći susretu i međuljudskom razumijevanju. Upravo je most svojim postojanjem omogućio da neimenovani pripovjedač, “onaj koji ovo priča”, na kraju pripovijetke izjavi da je on: “(...) prvi (je) koji je došao na misao da mu ispita i sazna postanak (...)” (Andrić, 1972, str. 32). Pripovjedač se suprotstavlja ograničenjima narativnog razumijevanja tako što razvija etos dijaloga, razmjenjujući emocije do kojih je došlo bez razmjenjivanja riječi.

Etos dijaloga se javlja u obliku doživljenog iskustva uzajamnog razumijevanja između pripovjedača i personificiranog mosta (Andrić, 1972, str. 32).

Kraj pripovijetke otkriva ideju pripovijetke kao cjeline, a ona je da pripovijedanje i umjetnost predstavljaju snagu koja se suprotstavlja ograničenjima čovjekovog djelovanja i osjećaja nemogućeg. Pripovijedajući o historiji nastanka mosta, Andrić je pronašao način da istraži i predstavi iskustvo pojedinaca, nepodvodivo u njegovoj jedinstvenosti: vezirovo traumatično iskustvo, a potom i njegovo djelovanje k poboljšanju života ljudi, neimaštu predanost izgradnji mosta, vezirovo potpuno odbacivanje mogućnosti djelovanja i govorenja te, na kraju, pripovjedačevu imaginaciju koja oživljava potencijal priče, praveći razliku, jer pripovijedanje preokreće u novom smjeru, omogućavajući nešto što izgleda nemoguće.

## 2.1. Osjećaj mogućeg i osjećaj historije

Osjećaj mogućeg, koji hermeneutička narativna etika povezuje s osjećajem historije, u pripovijetki se realizira na način da se kroz pripovijedanje omogućava “razumijevanje onoga što je bilo moguće u određenom historijskom svijetu” (Meretoja, 2018, str. 94). Preciznije rečeno, smještajući priču u prošlo vrijeme vladavine Osmanskog Carstva, na prostoru Carigrada i Bosne, pripovijetka razvija čitateljski osjećaj historije kao osjećaj mogućeg jer pruža čitaocima uvid da je taj historijski svijet bio prostor mogućnosti u kojem je bilo moguće raditi, razmišljati i iskusiti neke stvari. Glavni protagonist u priči je veliki vezir koji je kao devetogodišnji dječak odveden iz rodnog sela Žepe i rodne zemlje Bosne u Carigrad. S vremenom napreduje u zanimanju i položaju: nekada skromni pomoćnik nadzornika carskih štala postaje veliki vezir. Drugi lik u priči je neimar koji uspijeva izgraditi most na Žepi uprkos poteškoćama na koje nailazi. Neimar, Italijan, živio je u Carigradu, u čijoj je okolini izgradio nekoliko mostova, po čemu je postao poznat. Pripovijedanjem o životu tih likova, pripovijetka prenosi osjećaj da je prikazano vrijeme prostor mogućnosti u kojem su određena životna iskustva, mišljenja i osjećanja bila moguća. Vezir u tom historijskom vremenu proživljava snažna i proturječna životna iskustva, osjećanja, životne uspone i padove. Pripovijetka istražuje etički potencijal pripovijedanja oblikujući osjećaj mogućeg likova, a, naposljetku, i neimenovanog naratora, njihovo samorazumijevanje i razumijevanje drugih.

Narativna dinamika pripovijetke kreće se od traumatičnog smanjenja mogućnosti djelovanja vezira u zatočeništvu k jačanju vezirovog osjećaja mogućeg u periodu neposredno poslije zatočenja, kada vezir djeluje za dobrobit svojih sunarodnjaka, da bi se vremenom kod vezira javio osjećaj nemogućnosti i ograničenosti djelovanja kojem se vezir ne uspijeva oduprijeti. I u izgradnji lika neimara prisutan je taj raspon u razvoju osjećaja mogućeg – moguće je izgraditi most uprkos teškoćama prilikom izgradnje, do nemogućnosti suprotstavljanja vlastitoj sudbini – bolesti koja ga je ophrvla nakon izgradnje mosta prilikom povratka u Carigrad, te, u konačnici, i smrti. Ono što što je obilježilo živote te dvojice likova je izgradnja mosta u kojoj su učestvovali: vezir – inicijalnom idejom i materijalnom potporom, a neimar vlastitim znanjem i umijećem. Time pripovijedanje pokreće hermeneutički krug u kojem se preko pojedinačnih priča i njihovog razumijevanja dolazi do smisla pripovijedanja, stvaranja i življenja uopšte.

Tumačenjem ove pripovijetke u svjetlu hermeneutičke narativne etike u mogućnosti smo da razumijemo kako pripovijesti mogu proširiti “prostor mogućnosti u kojem moralni agenti djeluju i pate” (Meretoja, 2018, str. 149). Koristeći vlastitu narativnu imaginaciju, Andrić istražuje doživljaje, razmišljanja i emocije protagonistā pripovijetke i neimenovanog naratora, nastojeći uz pomoć narativnog imaginarnog razumjeti živote pojedinaca u njihovoj jedinstvenosti putem priča koje oni, direktno ili indirektno, dijele s drugima. Pitanja koja pripovijetka postavlja su: Šta spletke, nepravda i nasilje koje pojedinac doživi čine njegovom osjećaju mogućeg, osjećaju onoga što on jeste i može učiniti? Koji aspekti mogućeg su istraženi u pripovijeci? Kako je moguće da svoju zadužbinu, veleljepnu izgradnju mosta glavni protagonist pripovijetke, veliki vezir, ne želi obilježiti prigodnim natpisom? Andrić je zamislio i predočio književnom imaginacijom mogućnost da se pojedinac, koji doživi nepravdu, preobrazi iz otvorene osobe, koja učestvuje u dinamici življenja, u osobu koja strahuje od svake svoje riječi i djela. Vezirov “strah od života” i misao da “svako ljudsko djelo i riječ mogu donijeti zlo” pokazuju da narušeni fizički i psihički integritet pojedinca, koji isključuje razmjenu vlastitih iskustava i emocija riječima – pripovijedanjem i djelovanjem s drugima – vodi do štetne šutnje koja razdire osjećaj sopstva i vrijednosti življenja, što je “prva faza umiranja” u kojoj pojedini ljudi “čutke i nevidljivo, a brzo, umiru u sebi” (Andrić, 1972, str. 30).

I sâm je Ivo Andrić iskustio zatočenje prošavši tamnice u Splitu, Šibeniku, Mariboru, nakon što su ga austrougarske vlasti uhapsile 1914. godine i tu zadržale do marta 1915. godine. Po puštanju iz tamnice policija ga drži u internaciji u Ovčarevu i Zenici, ograničavajući Andrićevo slobodno kretanje sve do 1917. godine. O svom iskustvu zatočenja Andrić piše u knjizi *Ex Ponto*:

Je li vam se ikad dogodilo da, bačeni iz kolosijeka, rečete svagdašnjici: zbogom, i da se vinete, nošeni strašnim vihorom, zaprepašteni, kao onaj kome se tlo izmiče? Je li vam se dogodilo da vam uzmu sve - a šta se čovjeku ne može uzeti? - i da vam na dušu polože tešku odurnu ruku i da vam oduzmu radost i vedrinu slobodnog duha; i samu srčanost, koja ostaje kao posljedni očajni dar sudbine, da vam uzmu i učine od vas nijemo prezavo ropče?... (Andrić, 1975, str. 19).

Ne samo po izbijanju Prvog svjetskog rata nego su i tokom drugih vojnih konflikata i sukoba mnogi ljudi, a među njima i intelektualci, bili žrtve policijskih progona i, kao takvi, podvrgnuti su nadzoru, zatvoru ili nekom drugom vidu ograničenja slobode. U tom smislu je Andrićeva pripovijetka primjer nepodvodive pripovijetke koja, razvijajući dijalog, osporava "pojednostavljene kategorizacije iskustava i osoba" (Meretoja, 2018, str. 112) te omogućava "susret s drugim u njegovoj jedinstvenosti" (Meretoja, 2018, str. 265). Etičke suprotnosti koje izranjaju iz pripovijetke su, sa jedne strane, prikaz nemogućnosti djelovanja pojedinca kroz (samo)ograničenja slobodnog djelovanja, dok, sa druge strane, pripovijetka promovira nepodvodivo razumijevanje i otvoreno dijalogiziranje s čitaocima, čime osnažuje etičko djelovanje pojedinca i njegovu transformaciju u etičkom smislu.

Istražujući osjećaj mogućeg koji se razvija u odnosu na traumatično iskustvo zatočenja glavnog protagoniste, pripovijetka pruža uvid kako se protagonistov osjećaj mogućeg isprva proširuje, a potom, prelazeći u osjećaj nemogućeg, smanjuje i, konačno, u potpunosti ograničava prostor mogućnosti u kojem protagonista pripovijetke djeluje i pati kao moralni agent. Međutim, pripovijetka kao djelo u cjelini nudi alternativu osjećaju nemogućeg, koji je preplavio i ugušio narativno i moralno djelovanje glavnog lika, predočavajući različite modele iskustva i mišljenja. Prema Meretoji (2018, str. 90), "ključ za osjećaj mogućnosti je sposobnost da se vide alternative za ono što je predstavljeno kao samoočigledno i neizbježno."

### 3. ZAKLJUČAK

Analiza pripovijetke Ive Andrića *Most na Žepi* pokazala je da primjena hermeneutičke narativne etike, koja traga za etičkim potencijalima pripovijedanja, otkriva nove mogućnosti čitanja navedenog književnog teksta. Primijenjeni teorijsko-analitički okvir omogućio nam je da razumijemo na koji je način pisac, pripovijedajući o okolnostima izgradnje veleljepnog mosta, transformisao pripovijedanje u sredstvo razumijevanja pojedinačne i šire kulturne prošlosti i života likova, koji su se odvijali u prostoru mogućnosti određenog historijskog svijeta. Pripovijetka razvija i druge etičke potencijale pripovijedanja doprinoseći ličnom i kulturnom razumijevanju čitalaca. Pripovijetka istražuje vezu između (dijaloškog) pripovijedanja i osjećaja nemogućeg likova u djelu, pripovjedača i čitaoca, i pritom sugeriše da pripovijedanje, kao interakcija između teksta i čitatelja, pruža nove mogućnosti razumijevanja sebe i drugih, postajući time oblik etičkog tražanja za odgovorom na pitanje šta ljudski život čini vrijednim življenja. U dijaloškom susretu s književnim tekstom čitaoci prolaze kroz proces identifikacije s likovima iz djela, ali i sa sveukupnom perspektivom i mogućnostima koje djelo otvara, postajući pritom svjesni vlastitih predubjeđenja i života. Svijet književnog djela, kao svijet mogućnosti, na taj način doprinosi novim načinima razmišljanja i mogućnostima djelovanja, bogatijem etičkom identitetu i samorazumijevanju čitalaca.

### LITERATURA

- Andrić, I., 1972. *Most na Žepi: pripovetke*. Beograd: Nolit.
- Andrić, I., 1975. *Ex Ponto*. Sarajevo: Svjetlost, str. 19.
- Bajraktarević, A., 2021. *Književno djelo Mirka Kovača u svjetlu etičke književne kritike*. Neobjavljena doktorska disertacija. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za književnosti naroda Bosne i Hercegovine.
- Butler, J., 2009. *Frames of War: When Is Life Grievable?*. London – New York: Verso.
- Freeman, M., 2014. *The Priority of the Other: Thinking and Living Beyond the Self*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Meretoja, H., 2018. *The Ethics of storytelling: narrative hermeneutics, history, and the possible*. New York: Oxford University Press.

## ANDRIĆ'S SHORT STORY *THE BRIDGE ON THE ŽEPA* THROUGH THE PERSPECTIVE OF HANNA MERETOJA'S HERMENEUTIC NARRATIVE ETHICS

### Summary

The paper analyzes the story of Ivo Andrić *The Bridge on the Žepa* in the interpretive key of hermeneutic narrative ethics. The goals of the work were multiple. The first goal was to look at and explain the mentioned theoretical-analytical framework, which has not been the subject of the study within the Bosnian-Herzegovinian literary-theoretical discourse. The reason why hermeneutic narrative ethics is presented is that it, as a new, insufficiently known approach to storytelling, enables new readings of narrative texts. This goal was realized by presenting the methodological apparatus of this framework, which includes the following concepts: ethical potentials of storytelling, sense of the possible, historical imagination, dialogicity, subversive narrative understanding, awareness of other people's perspectives, ethical search. These concepts are applied in the second part of the paper, which offers a new reading of the short story *The Bridge on the Žepa*. The main hypothesis of the paper is that Andrić's story develops certain ethical potentials of storytelling. The paper showed that the stated interpretive approach with its methodological apparatus enables the understanding of the ethical potentials of Andrić's story *The Bridge on the Žepa*, which were not the subject of literary criticism. The analysis also revealed that the narrative of the circumstances of the construction of the magnificent bridge in Žepa is a means of understanding the individual and wider cultural past of characters whose lives took place in the space of possibilities of a particular historical world, and that the story is a form of ethical search, which develops the ethos of dialogue because it encourages the dialogic conception of narration.

**Key words:** *Ivo Andrić, The Bridge on the Žepa, hermeneutic narrative ethics, ethical potentials of storytelling*